

Tömegmédiá és társadalomszerkezet. A közép-európai média értelmezésének sajátosságairól

© **BOGNÁR Bulcsu**

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba
bognar.bulcsu@btk.ppke.hu

*A tanulmány elkészítése az Európai Unió támogatásával, a TÁMOP
4.2.1. B-11/2/KMR-2011-0002. sz. projekt keretében valósult meg.*

A tömegmédiá és a modern társadalom átláthatatlansága

Az utóbbi években nagy figyelmet kaptak a Magyarországról tudósító hazai és külföldi híradások. Ezek a hírek kiemelt helyen foglalkoztak a médiatörvény változtatásai szülte helyzettel, és a kérdés kapcsán megfogalmazódó állásfoglalásokban gyakran az országban folyó társadalmi változások egésze lett megítélve. Ez a sokak által érzékelt sajátos helyzet jól mutatja azt, hogy a tömegmédiá működésével kapcsolatos kérdések egyre inkább a közérdeklődés homlokterébe kerültek. A jelenség egyúttal arra is ráirányítja a figyelmet, hogy a tömegmédiá helyzetének pozitív, vagy negatív megítélése más társadalmi területek értékelésére is rányomhatja a bélyegét. A figyelem nyilvánvaló fokozódása azonban nem csupán ezeken a történéseken mérhető. A tömegmédiá jelentőségének növekedése túlmutat az aktuálpolitikai csatározások pillanatnyi preferenciáin. A jelenség mögött olyan általános társadalmi változások vannak, amelyek az utóbbi évtizedeken a közép-európai térségen kívül is újrapozícionáltak a tömegmédiá szerepét és legfőképpen társadalmi súlyát a modern társadalomban. Az átalakulás értelmezése olyan társadalomelméleti vizsgálódást kíván, amely a modern társadalom átfogó kommunikációs rendszerében értelmezi a tömegmédiá szerepét.

A modernitással a társadalom makroszerkezetében és az egyének percepciójában is olyan változások következnek be, amelyek egyaránt a tömegmédiá racionalitásának előtérbe kerülését eredményezi. A kettős folyamat egyik szegmenseként, a társadalmi változás makroszintjén a modernitás a funkcionálisan tagolódó részrendszerek (a gazdaság, a politika, a jog, a művészet, stb.) önálló racionalitásának kialakulását jelenti. Ezzel az átalakulással a társadalmi szerveződésben olyan jelentős komplexitás-növekedés játszódik le, amely idővel egyre inkább ráutalt a társadalom komplexitás-csökkentő önleírására. Másfelől a társadalmi átalakulás következtében nemcsak a társadalomszerkezet összetettsége növekedett, hanem a társadalmi kommunikációban résztvevő személyek társadalmi tájékozódásának is egyre több ingerrel kell megküzdnie.

A történeti változás folyamatában mindkét jelenség a tömegmédiá szerepének növekedését hozza magával. A modern társadalom makroszintjén az egyes funkcionális részrendszerek autopoietikus szerveződése különböző, egymástól független racionalitások kialakulását eredményezi. Az egyes részrendszerek önállósága azonban nemcsak a saját megkülönböztetési logikában mutatkozik meg (amennyiben az egyes részrendszerek kommunikációját a saját bináris kód mentén

való kapcsolódások határozzák meg), hanem a társadalmi valóságok ezzel összefüggő megsokszorozódása is a modern társadalom sajátossága lesz. A társadalom fontos részterületei saját racionalitással rendelkeznek az immár polikontextuális társadalomban, amennyiben például a gazdaság a kommunikáció kapcsolódásait a rentabilitás, a jog a jogszerűség, a tudomány az igazság, a művészet a szép, stb. alapján ítéli meg. A részrendszerek ezen saját megkülönböztetése mentén szerveződő kommunikációja egyrészt elkülönül a társadalom egyéb szféráitól, másrészt arra, mint saját kommunikációjának környezetére óhatatlanul reflektálnia kell. A luhmanni társadalomelméletben (Luhmann, 1998, 2009) taglalt belső és kifelé irányuló referencia (Selbst- und Fremdreferenz [Luhmann, 1993a]) két különböző perspektívája tehát az egyes részrendszerek vonatkozásában is már a valóság megkettőződését eredményezi. Mivel a társadalom összes funkcionálisan tagolódó részrendszere ugyanezzel a sajátossággal rendelkezik, ezért a modernitásban rendkívül sok, egymástól különböző racionalitás, a valóság eltérő értelmezése alakul ki; vagyis a társadalmi kommunikáció átláthatatlansága kikerülhetetlenül növekszik.

A társadalmi változás eredményeképpen a kommunikáció intranszparenciája megnöveli azoknak a rendszereknek a szerepét, amelyek képesek a kommunikáció átláthatóságát biztosítani. A tömegmédiá kitüntetett szerepe abban van, hogy az informativitást középpontba állító racionalitásával a társadalmi kommunikáció egészére reflektál. Ennek a reflexiónak a lehetősége azzal függ össze, hogy a tömegmédiá szelekciójának témáit jellemzően a társadalom egyéb részrendszerei (a gazdaság, a sport, a művészet, a politika, stb.) és a szimbolikusan általánosított kommunikációs médiumok (Luhmann, 1991a) (a pénz, a hatalom, a szerelem, stb.) biztosítják. A tömegmédiá információi ekképpen témáiban az egész társadalmi kommunikációra reflektálnak, vagyis a tömegmédiá valóságában (Luhmann, 2008, 2005) az egész társadalom mutatkozik meg. A tömegmédiának ebből adódóan a modern társadalom önleírásában is jelentős szerepe van. Ez az önleírás pedig a társadalom egészére vonatkozó reflexiót jelent; olyan viszonyítási pontot, amely segítségével a társadalom bonyolult kapcsolódásai átláthatóbbá válnak, még ha óhatatlanul leegyszerűsítésekkel is élve. A modernitás komplexitás-növekedésével tehát egyre fontosabbá válik a tömegmédiá szerepe a társadalom makroszintjének kommunikációjában.

A társadalmi kommunikáció sajátosságai a modernitásban tájékozódó személyek számára is kihívást jelentenek. Ennek a viszonyrendszernek a szerepét pedig aligha lehet túlhangsúlyozni a modern társadalomban, ahol az individuum jelentősége a társadalmi kommunikáció több dimenziójában is megnövekszik (Luhmann, 1993b). A részrendszerek önálló szelekciós mechanizmusa és a részrendszerek közötti (belső és kifelé irányuló) racionalitása olyan módon sokszorozza meg a valóságról alkotott képeket, hogy a személy kognitív sémája, a társadalmi kommunikáció környezetét jelentő pszichés rendszer számára is nehezen leküzdhető irritációt jelent. A társadalomban való tájékozódás lehetőségét ráadásul az is jelentősen nehezíti, hogy az egyes részrendszerek kommunikációja jellemzően csak azt biztosítja, hogy a kommunikáció időbeli kapcsolódása a részrendszer saját bináris kódja mentén történjen. Ez a sajátos szelekció azonban kevés információt ad a kommunikáció jövőbeli kapcsolódásainak tartalmát illetően. Ez a tényező pedig a személy perspektívájából nézve a kommunikáció áramlásának bizonytalanságokkal teli folyamatát eredményezi. Ebből adódóan a személy percepciós sémája is ráutalt olyan egyszerűsítő, de a világban való általános tájékozódást segítő sémára, amely a kontingenciák tengerében az átláthatóságot biztosítja. A tömegmédiá a társadalom

egészéről szóló leírása, mint a modernitás önleírása ebben a kommunikációs helyzetben tud hatékony tájékozási sémát kínálni a személyek számára.

A közép-európai tömegmédiá elemzésének lehetőségei

A tömegmédiá növekvő társadalmi szerepe indokoltá teszi, hogy jelentőségét a társadalom egyéb szféráihoz viszonyítva is megvizsgáljuk. Egy átfogóbb elemzés első lépéseként erre két megszorítással teszünk kísérletet. Egyrészt a globálisan megfigyelhető jelenség kapcsán a közép-európai térségre fordítjuk a figyelmünket. Másrészt a részletesebb elemzés előmunkálataként ebben a tanulmányban az értelmezés általános elméleti keretét kívánjuk megrajzolni.

A továbbiakban tehát a közép-európai tömegmédiá értelmezésének sajátosságaira összpontosítunk egy olyan történeti korszakban, amelyet most is a modernitás fogalmával tartunk leginkább leírhatónak (vö. Habermas, 1998; Luhmann, 2010). A modernitás korszakában a kommunikáció szerveződése azonban immár globális méretűvé válik, s ebben az időszakban ilyen módon csak egy (világ)társadalomról beszélhetünk (Luhmann, 1991b; Stichweh, 2000). A modern társadalom sajátossága az, hogy a kommunikáció, mint a szerveződés alapművelete minden alkalommal a világtársadalmat implicálja, a konkrét tematikától és a résztvevők térbeli távolságától függetlenül. Ennek a világtársadalom-koncepciónak a részeként tehát szakítani kell a korábbi, földrajzi lehatároltságokkal operáló megközelítésekkel, amelyek elsősorban a nemzetállami határok mentén értelmezték a társadalmi kommunikáció folyamatát. A világtársadalom-koncepció azonban nem jelenti azt, hogy a világtársadalom kommunikációjának értelmezésekor nem lenne érdemes a regionális különbségeket számba venni, hiszen éppen a föld különböző területein megfigyelhető eltérő fejlődési szintek kívánják meg egy olyan átfogó társadalomelmélet érvényesítését, amely kiindulásképpen ezeknek a különbségeket létrehozó társadalmi rendszer egységét hangsúlyozza (Luhmann, 1998a:162).

A közép-európai régió tömegmédiája tehát általános társadalmi folyamatokba ágyazottan szemlélhető. A regionális sajátosságokat és a világtársadalom egyéb térségéből jövő impulzusokat együttesen kívánjuk górcső alá helyezni. Ebben a keretben általános folyamatként értelmezendő a tömegmédiá területének utóbbi évtizedekben történt globális átalakulása, és a társadalomnak ehhez a területhez fűződő viszonyának a módosulása. Itt a tömegmédiá üzenetének utóbbi időszakban általánosan megfigyelhető azon átalakulásra gondolunk, amelyet elsősorban a populáris médiakultúra előretöréseként szokás értelmezni.

A nyugati médiakutatásban erőteljesen a kilencvenes évektől érzékelt azon átalakulásról van szó, amelyet az elemzések zömében általános kommercializálódásként írtak le (Postman, 1986; Esser, 1999). Ennek okát általában a neoliberais gazdaságpolitika hatásával (Davis, 2003, 2006; Garnham, 2000), vagy ritkábban a feminizmus előretörésével magyarázták (van Zoonen, 1991). Az itt most csak tézisszerűen megfogalmazott megközelítem szerint a fentiekkel szemben a tömegmédiá területének átalakulása más okokkal magyarázható. Legnagyobb jelentőséget annak tulajdonítok, hogy a társadalom viszonyrendszerének átpozícionálódása alapvetően átalakította az egyes társadalmi csoportok percepció sémájának hatását a társadalmi kommunikáció egészére. A populáris kultúra előretörésében nem a birminghamiek által kiolvasott oppozicionális olvasat erősödését (Hall, 2007; Morley, 1992, 1999), vagy egy másik megközelítés szerint, a nép fiske-i értelemben vett „szemiotikai hatalmát” (Fiske, 1990, 2011a, 2011b) állítom

a középpontba. Hiszen mind a birminghami iskola megközelítése, mind Fiske szemiotikai elemzése egy hegemon pozícióban lévő, osztályszintű kívánatos középosztálybeli olvasat és ahhoz hierarchikusan alárendelt munkásosztálybeli, vagy népi értelmezés viszonyában írja le a tömegmédiát eltérő percepcióját.

Míg az általam megfogalmazott értelmezés a tömegmédiát percepciójának lényegesebb átstrukturálódását fogalmazza meg. A társadalmi struktúra azon változására utalok, amely következtében a korábbi egyosztatú hierarchia relativizálódik, vagy háttérbe szorul. Ebből adódóan pedig a társadalmi nagycsoportok kognitív sémái nem elsősorban egymásra, hanem a miliók belső értékrendjére orientálódnak (Schulze, 1993). Az egyes miliók így immár nem egymással szembenállóan, hanem saját miliójuk önreferencialitása mentén szelektálnak és értelmezik a tömegmédiából jövő üzeneteket. Úgy látom, hogy ebből következően a munkásosztálybeli oppozicionális olvasat (Hall & Whannel, 1966; Hall et al., 1980; Morley & Chen, 1997), vagy a hegemon pozícióval szembeni, a nép saját vágyait tükröző jelentések kiolvasása (Fiske, 1990, 2011a, 2011b) többnyire értelmét veszti, mivel egyrészt ezeknek a milióknak a szemantikájából jórészt elpárolgott a másik milió szemantikájának való megfelelés. Másrészt pedig a tömegmédiát üzenete – éppen azon sikeres strukturális kapcsolódás okán, amit a tabloidizáció folyamata is jelez – immár ezen, régebben alávett pozícióban lévő társadalmi nagycsoportok szemantikáját is határozottan megjeleníti. Tehát a tömegmédiát szelekciója üzeneteiben jóval kevésbé követi egy olyan hegemon pozícióban lévő osztály elvárásait, amelyhez a többi nagy társadalmi csoportnak kellene illeszkednie.

A társadalom strukturális változásai ekképpen (a modern társadalom egyes részrendszerei közötti strukturális kapcsolódásoknak megfelelően) a tömegmédiát területén is megmutatkoznak, illetve a tömegmédiát működésének módosulásai is visszahatnak az osztályszintű folyamatokra az egyes társadalmi területek strukturális kapcsolódásaiból adódóan. Egyrészt arra a társadalmi folyamatra utalok, amelynek során a tömegmédiát informativitásra, mint pozitív értékre berendezkedett kommunikációja alkalmazkodik a társadalom környezetét jelentő ember lehetséges szemantikái között lejátszódó hangsúlybeli változásokhoz is. Az átalakulás tehát sajátos válaszokat eredményez a tömegmédiát informativitásra összpontosító racionalitásában, hiszen a külső társadalmi hatások (úgy is mint a környezetből jövő irritációk) sohasem közvetlenül, hanem a részrendszer önreferencialitása mentén módosítja a kommunikáció kapcsolódásait (Luhmann, 1999). Másfelől ez az átalakulás az ellenkező irányban is formálja a tömegmédiát részrendszerén kívüli tágabb társadalmi környezetet, amennyiben minden egyes funkcionális részrendszer számára olyan környezeti impulzust jelent, ami gyakran adaptációs kényszer és ennyiben változást eredményez.

A közép-európai tömegmédiát sajátosságainak megragadásához hangsúlyozottan kell foglalkozni a nyugat-európai és a térség társadalmának eltérő jellegzetességeiből adódó különbségekkel is. Az egyik kiemelt kérdés az, hogy a demokratikus hagyomány eltérő súlya miképpen befolyásolja a tömegmédiát működését, illetve az embereknek a tömegmédiát üzenetéhez fűződő viszonyát. A modern társadalom szerveződésétől elválaszthatatlan demokratikus hagyomány azon következményét kell elemzés tárgyává tenni, amely szerencsés esetben több évszázados tradícióra visszautalva szélesebb osztályszintű, és specifikusan a tömegmédiát működtetésére létrejövő szervezeteket hozott létre. Ez pedig jellegéből adódóan mindig az egyosztatú, monokontextuális racionalitások ellen, és így a személyek manipulációja ellen hathat. A tömegmédiát intézményrendszere a nyugati

társadalmakban olyan hosszú, autonóm, más társadalmi területek közvetlen befolyásától független fejlődésen ment át, hogy meglehetősen jó eredménnyel habitualizálta a tömegmédiában tevékenykedők számára a saját racionalitás érvényesítését (vö. Briggs-Burke, 2004). Másrészt a nyilvánosság – még ha sokszor túlzott elvárásokat is kapcsolnak hozzá (Habermas, 1993; Peters, 2007) – szintén azokat a társadalmi erők szerepét növeli, amely egyfajta ellenpontot jelenthet a manipulációs tendenciáknak.

A tömegmédiák közép-európai sajátosságai megrajzolásának egyik kulcskérdése az, hogy a társadalom szerveződésének demokratikus hagyománya és az ezzel összefüggő, az egyes társadalmi részrendszerek autonómiáját biztosító polikontextuális világlátása milyen szerepet tölt be a tömegmédiák autonóm racionalitásának érvényesülése szempontjából. Ezzel összefüggésben a sajátosságok abban ragadhatók meg, hogy azok a közép-kelet-európai társadalmak esetében, ahol ez a tradíció ereje az okcidentális fejlődéshez mérten kisebb, ott a tömegmédiát ért külső, manipulációs tendenciák miképpen befolyásolják a tömegmédiák működését. Másrészt az kíván részletesebb vizsgálatot, hogy a nyugati, külső hatásra bekövetkezett változások miképpen indították el az egyes társadalmi részrendszerek autonómiájának kialakulását, és miképpen valósulhatott meg, vagy milyen akadályokkal terhelt az egyes részrendszerek (többek között a tömegmédiák) autonóm működése; vagy a közép-kelet-európai társadalmak esetében a változatlanul monopolhelyzetben lévő politikai rendszer tudatos beavatkozása és saját racionalitása határozza-e meg az egyéb részrendszerek működését.

Ezzel összefüggésben kikerülhetetlen, hogy a közép-európai térségre általánosan is jellemző, a mindenkori központi hatalom dominanciájára is kitérjek. Ez ugyanis a modern állam megszervezésén túl a politika, a gazdaság és magától értetődően a tömegmédiák területére is jellemző. Annak az államhatalmi struktúrájának az elemzése szükséges, amely a rendszerváltás előtti időszak egy évszázadában is a felülről szervezettség (vö. Szűcs, 1983; Wallerstein, 1983; Gerschenkron, 1984; Fejtő, 1991; Kornai, 1993), a tömegmédiák autonómiáját mindig felülírni képes, (leginkább) politikai akarat, szempontját is tükrözte. Ezek a struktúrák pedig egyfajta „strukturáló strukturaként”, habitusként is jelen voltak és vannak a tömegmédiák működésében. Annál inkább is, mivel a rendszerváltás előtti időszakokkal változatlanul erős a személyes kontinuitás a tömegmédiák területén.

A tömegmédiák működésében a politika hatása mellett a közép-európai társadalmak nyilvánosságának elemzése képez fontos területet a régió médiájának feltérképezéséhez. Ez kapcsán pedig óhatatlanul utalnunk kell a nyilvánosság két legjellemzőbb csoportjának, a baloldali és jobboldali közéleti diskurzusnak a jellemző jegyeire is. A tömegmédiák sajátos jegyeit ugyanis kétségtelenül alakítja az a sajátos szerkezet, amelyben a közéleti diskurzus két csoportja markánsan elkülönült, és kiépült intézményrendszerekkel, nyilvánvaló politikai leágazásokkal, számtalan sajtótermékkel, és vér- és dacszövetségekkel megerősített csoportosulást hoz létre. A társadalom sajátos strukturális szerveződésére is visszautalva arra érdemes ráirányítani a figyelmet, hogy az egyaránt a humanizmusra hivatkozva miképpen hoznak létre ezek a közéletet alapvetően formáló csoportok eltérő értelmezést a tömegmédiából érkező manipulációval kapcsolatban.

Az eddigi elemzési szempontok a tömegmédiák autonóm üzenetének régióbeli korlátaira, ezáltal a manipuláció többféle formájára helyezték a hangsúlyt. A tömegmédiák közép-európai sajátosságainak számbavétele azonban nem lehet teljes a tömegmédiák üzenetének értelmezése nélkül. A birminghamiek munkásságára visszautalva különös figyelmet kell fordítani a dekódolásnak csak a lineáris,

Shannon-Weaver-féle modellben magától értetődő folyamatára. A régió sajátosságainak feltérképezésekor arra kell utalni, hogy a közép-európai társadalomfejlődés jellegzetességei miképpen szabnak határt azon befolyásolási szándékok erejének, ami kétségtelenül jelen van a térség tömegmédiájának a működésében. Úgy véljük, a régió médiapercepcióját az a kettőség határozza meg, hogy a közép-kelet-európai térség társadalomfejlődése nem csupán a felülről szervezetséggel, hanem a mindenkori központi hatalommal szembeni, szintén társadalomtörténetileg kondicionált szembenállással is jellemezhető. Ezek a hatalmi törekvések ugyanis többnyire mindig az egyének és kiscsoportok önkonstitúciójával szemben, vagy attól markánsan különböző módon igyekeztek uralmi viszonyokat kialakítani. Ez a strukturális sajátosság másrésztől azonban óhatatlanul ellenreakciót alakít ki a gazdasági és politikai hatalommal kevés kapcsolódással rendelkező közösségek részéről. Ebből adódóan a hatalom által sugallt olvasattal szembeni értelmezést már a kisgyermekkor szocializációban elsajátítják az emberek. Ez a habitus a tömegmédia által kínált információk értelmezésekor is jelen van olyan tényezőként, amely akár a tömegmédia által sugallt valóságértelmezéstől különböző, egyes esetekben akár vele szembenálló értelmezéseknek is teret ad.

Ezek a megállapítások fényében annak a kérdésnek az aprólékos körbejárása lehet gyümölcsöző, hogy a fentiekkel összefüggésben a birminghami kritikai kultúrakutatás műhelyében osztályspecifikusan megfigyelt jelenség, a kódolás és dekódolás eltérő jellemzőiről szóló elmélet miképpen terjeszthető ki a térség tömegmédia fogyasztásának értelmezésére is. A Stuart Hall-ék vizsgálatában a tömegmédia által kínált, hegemon társadalmi pozíciót kifejező valóságértelmezéssel szemben azok a csoportok, akik a társadalmi status quo fenntartásában nem érdekeltek, a szándékolt kódolástól alapvetően eltérő olvasattal rendelkeztek a média szándékolt, manipulatív üzenetétől. Ha nem is osztom Hall-ék mindenhol manipulációt érzékelő beállítódását, úgy látom, hogy a különböző olvasatok, a tömegmédia üzenetének poliszemikus értelmezése tágabban is érvényesíthető lenne a térség tömegmédiájának és hatásának értelmezésében. A közép-európai térség és a tömegmédia kapcsolatának azon vizsgálatában, amely egy társadalomtörténetileg kondicionált, össztársadalmilag különbözőképpen jelen lévő, de egységesen mindenhol tetten érhető szkepszisben nyilvánul meg a tömegmédiának a központi hatalomból jövő üzenetével szemben.

Ennek érvényességét a történelmi sajátosságok adják meg. Meglátásom szerint egy olyan térség társadalmi viszonyrendszeréről van szó, ahol a mindenkori politikai elit és a tömegmédia (több évszázados történetében) a többségi társadalom akaratahoz csak feltételesen kapcsolódva alakult ki. A közép-európai régiót olyan történelmi területként értelmezzük, ahol a társadalom tagjai tömegesen nyilatkoznak úgy, hogy társadalmi helyzetük nem tükrözik azt, hogy hol kellene lenniük. (Vagyis a fennálló helyzet fenntartásában kevésbé érdekeltek). Mindezek eredményeképpen pedig Közép-Európában össztársadalmilag - a nyugat-európai társadalomhoz mérten - nagyobb fogékonyság van a radikálisabb megoldásokra. A társadalmi kommunikációnak ez a sajátossága pedig azt eredményezi, hogy itt a tömegmédia oppozíciós olvasata is sokkal inkább jelen van. Vagy erőteljesebben fogalmazva: a nyugat-európai viszonyokhoz mérten a közép-európai régióban össztársadalmilag kondicionált, szinte miliőstrukturális sajátosságoktól független szkepszis alakult ki a mindenkori hatalommal szemben, és ez a habitualizált percepció alapvetően befolyásolhatja a tömegmédia tartalmainak megítélését.

A tömegmédia olvasatainak poliszemikusságára utalás tehát új szempontot adhat a közép-európai társadalmak értelmezésére. Az elemzés sikeressége azonban

nagyban múlik azon, hogy a nyugati társadalom elemzése során kialakított elméleti keretet a közép-európai térség sajátosságaihoz illetve alkalmazzuk, illetve az elemzés reflektáljon azokra az újabb belátásokra, amelyeket a tömegmédiá üzenetének kódolása-dekódolása folyamatában felszínre hoztak. A tömegmédiá jellemzőinek és hatásának feltérképezése pedig aligha tekinthet el ettől, ha a közép-európai sajátosságokat jobban meg szeretné érteni. Értelemszerűen az összefüggések taglalását egy egyre kevésbé egyosztatú hierarchia mentén leírható társadalom esetében kiterjesztve a különböző miliók sajátosságaira, szemantikájára és ezeknek a tömegmédiá valóságkonstrukciójához fűződő viszonyára. Ennek eredményeképpen pedig talán a közéleti diskurzusnál megalapozottabb véleményhez juthatunk mind a tömegmédiá működése, mind az emberek valóságkonstrukciója és a kettő összefüggése tekintetében.

Irodalomjegyzék

- BRIGGS, Asa, & BURKE, Peter (2004): *A média társadalomtörténete. Gutenbergől az internetig*. Budapest: Napvilág.
- DAVIS, Aeron (2003): Whither mass media and power? Evidence for a critical elite theory alternative. *Media, Culture and Society*, 25, 669-690.
- DAVIS, Aeron (2006): Media effects and the question of the rational audience: lessons from the financial markets. *Media, Culture and Society*, 28, 603-625.
- ESSER, Frank (1999): „Tabloidization” of news: a comparative analysis of anglo-american and german press journalism. *European Journal of Communication*, 14, 291-324.
- FEJTŐ Ferenc (1991): *A népi demokrácia története I-II*. Budapest: Magvető.
- FISKE, John (1990): *Understanding popular culture*. London: Unwin-Hyman.
- FISKE, John (2011a): *Reading the popular*. London, New York: Routledge.
- FISKE, John (2011b): *Television culture*. London, New York: Routledge.
- GARNHAM, Nicholas (2000): *Emancipation, the media and modernity. Arguments about the media and social theory*. Oxford: Oxford University Press.
- GERSCHENKRON, Alexander (1984): *A gazdasági elmaradottság történeti távlatból. Tanulmányok*. Budapest: Gondolat.
- HABERMAS, Jürgen (1993): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest: Századvég-Osiris.
- HABERMAS, Jürgen ([1985] 1998): *Filozófiai diskurzus a modernségről*. Budapest: Helikon.
- HALL, Stuart, & WHANNEL, Paddy (1966): *The popular arts. A critical guide to the mass media*. London: Hutchinson.
- HALL, Stuart, HOBSON, D., LOWE, A., & WILLIS, Paul (szerk.) (1980): *Culture, media, language. Working papers in cultural studies 1972-1979*. London: Hutchinson.
- HALL, Stuart (2007): Kódolás-dekódolás. In: Angelusz Róbert, Tardos Róbert, & Terestyéni Tamás (szerk.): *Média, nyilvánosság, közvélemény* (pp. 131-142). Budapest: Gondolat.
- KORNAI János (1993): *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest: Heti Világgazdaság Kiadói Rt.
- LUHMANN, Niklas ([1975] 1991a): Einführende Bemerkungen zu einer Theorie symbolisch generalisierter Kommunikationsmedien. In: Luhmann, Niklas (szerk.): *Soziologische Aufklärung 2. Aufsätze zur Theorie der Gesellschaft* (pp. 170-192). Opladen: Westdeutscher.
- LUHMANN, Niklas ([1975] 1991b): Die Weltgesellschaft. In: Luhmann, Niklas (szerk.): *Soziologische Aufklärung 2. Aufsätze zur Theorie der Gesellschaft* (pp. 51-71). Opladen: Westdeutscher.

- LUHMANN, Niklas ([1981] 1993a): Selbstreferenz und Teleologie in gesellschaftstheoretischer Perspektive. In: Luhmann, Niklas (szerk.): *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft. Band 2* (pp. 7-44). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- LUHMANN, Niklas ([1989] 1993b): Individuum, Individualität und Individualismus. In: Luhmann, Niklas (szerk.): *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft. Band 3* (pp. 149-258). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- LUHMANN, Niklas ([1997] 1998): *Die Gesellschaft der Gesellschaft I–II*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- LUHMANN, Niklas (1999): Die Behandlung von Irritationen: Abweichung oder Neuheit? In: Luhmann, Niklas (szerk.): *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft. Band 4* (pp. 55-100). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- LUHMANN, Niklas (2005): *Warum haben Sie keinen Fernseher, Herr Luhmann?* Berlin: Kulturverlag Kadmos.
- LUHMANN, Niklas (2008): *A tömegmédiá valósága*. Budapest: Gondolat-AKTI.
- LUHMANN, Niklas (2010): *A modernség megfigyelései*. Budapest: Gondolat-AKTI.
- MORLEY, David (1992): *Media, audiences and cultural studies*. London, New York: Routledge and Kegan Paul.
- MORLEY, David, & CHEN, Kuan-Hsing (1997): *Stuart Hall. Critical dialogues in cultural studies*. London: Routledge.
- MORLEY, David (1999): A Nationwide nézői, avagy hogyan értelmezzük a televíziózást? *Replika*, 38, 29-53.
- POSTMAN, Neil (1986): *Amusing ourselves to death. Public discourse in the age of show business*. Harmondsworth: Penguin Books.
- PETERS, Bernhard (2007): A nyilvánosság jelentése. Angelusz Róbert, Tardos Róbert, & Terestyéni Tamás (szerk.): *Média, nyilvánosság, közvélemény* (pp. 614-632). Budapest: Gondolat.
- SCHULZE, Gerhard (1993): *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Frankfurt am Main: Campus.
- STICHWEH, Rudolf (2000): *Die Weltgesellschaft. Soziologische Analysen*. Suhrkamp: Frankfurt am Main.
- SZÜCS Jenő (1983): *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Budapest: Magvető.
- WALLERSTEIN, Immanuel (1983): *A modern világ gazdasági rendszer kialakulása. A tőkés mezőgazdaság és az európai világ gazdaság eredete a XVI. században*. Budapest: Gondolat.
- VAN ZONEN, Lisbet (1991): A tyranny of intimacy? Women, femininity and television news. In: Dahlgren, Peter, & Sparks, Colin (szerk.): *Communication and citizenship* (pp. 217-235). London: Routledge.